

НАМАНГАН ВИЛОЯТИДА ТУМАНЛАР МИҚЁСИДА АХОЛИ ЖОН БОШИГА ИСТЕЪМОЛ МАХСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИКАРИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Юсубжанова Мушарраф Турсунали кизи

Магистрант, Наманган давлат университети, Математика факултети

Имомназарова Нуржахон Токтабоевна

Магистрант, Наманган давлат университети, Математика факултети

М.Қ. Холмуродов

Доцент, Наманган давлат университети

АННОТАЦИЯ

Мақолада 2010-2020 йиллардаги Наманган вилоятида туманлар миқёсида аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми динамикаси географик жиҳатдан ўрганилган. Ўрганишлар асосида вилоятда истеъмол маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини ҳудудий таркиб бўйича иқтисодий-математик тадқиқот усули ёрдамида эконометрик моделлаштирилган.

Калит сўзлар: истеъмол маҳсулоти, ҳудудий таркиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, иқтисодий-математик усул, эконометрик моделлаштириш, прогнозлаштириш.

РАЗВИТИЕ И ПОВЫШЕНИЕ СТОЛИЧНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЕ ТОВАРЫ НАСЕЛЕНИЯ В РАЙОНАХ НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье географически исследуется динамика производства потребительских товаров на душу населения в районах Наманганской области в 2010-2020 гг. На основе исследования было произведено эконометрическое моделирование объема производства товаров народного потребления в регионе с использованием метода экономико-математического исследования регионального состава.

Ключевые слова: потребительские товары, региональная структура, объем производства, экономико-математический метод, эконометрическое моделирование, прогнозирование.

DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF PER CONSUMER PRODUCTS OF POPULATION IN THE DISTRICTS OF NAMANGAN REGION

ABSTRACT

The article geographically studies the dynamics of per capita production of consumer goods in the districts of Namangan region in 2010-2020. On the basis of the study, the volume of production of consumer goods in the region was econometrically modeled using the method of economic-mathematical research on the regional composition.

Key words: consumer products, regional structure, production volume, economic and mathematical method, econometric modeling.

КИРИШ

Жамият миқёсида аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулоти ишлаб чиқариш маҳсулотларга бўлган талабни қондириш ҳар қандай давлат учун муҳим масала ва аҳоли фаровонлигининг асоси ҳисобланади. Шу боис истеъмол товарлари бозорини шакллантириш ва унинг ривожланиши бўйича муаммоларга жиддий ёндашув талаб этилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида “давлатнинг инновацион янгиланиш дастурини шакллантириш, инновация ва инвестициялардан самарали фойдаланадиган янги авлод кадрларини, янги сармоядорлар синфини тайёрлаш ўта муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун Ўзбекистонни технологик ривожлантириш ва ички бозорни модернизация қилиш бўйича кучли миллий ғоя ва миллий дастур керак. Ушбу дастур Ўзбекистонни жаҳондаги тараққий топган мамлакатлар қаторига тезроқ олиб чиқишга имкон яратиши лозим.

Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва унинг нархини белгилаш амалиётини бутунлай қайта кўриб чиқиб, бозор тамойилларини жорий этиш зарур”лиги муҳим йўналишлардан бири сифатида белгилаб берилди[1]. Мурожаатномада белгилаб берилган устувор вазифаларни ҳал этишда шаҳар ва қишлоқларимизда истеъмол маҳсулоти ишлаб чиқариш маҳсулотларга бўлган талабни қондириш, истеъмол маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини географик жиҳатдан ўрганиш долзарб муаммолардан ҳисобланади. Тадқиқотлар асосида вилоятда истеъмол маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини ҳудудий таркиб бўйича эконометрик моделлари ҳосил қилинган ва моделлар асосида прогнозлар келтирилган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистонда истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришда ҳудудларнинг табиий ва ижтимоий-иқтисодий имкониятлари, географик хусусиятлари ҳамда экологик вазиятини ҳисобга олган ҳолда унинг ҳудудий таркибини такомиллаштириш бўйича бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Саноат тармоқларининг ривожланиши ва ҳудудий таркибини такомиллаштириш масалалари бўйича Ўзбекистон, хорижий ва МДҲ олимлари томонидан бир қатор тадқиқотлар олиб борилган ва кенг миқёсда ўрганилган .

Тадқиқот ишини олиб бориш жараёнида статистик, иқтисодий-математик, прогнозлаштириш, иқтисодий таҳлил каби тадқиқот усулларидан фойдаланилди.

НАТИЖАЛАР

Наманган вилоятида туманлар миқёсида аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг устивор йўналишларини аниқлаш мақсадида 2010-2020 йиллар давомида туманлар бўйича аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмига оид статистик маълумотлар тўпланди. Тўпланган статистик маълумотларни кузатиш асосида туманлар бўйича аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми динамикаси бўйича қуйидаги жадвал ҳосил қилинди (1-жадвал).

1-жадвал

2010-2020-йилларда Наманган вилоятида туманлар бўйича аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми (минг.сўм)

Йиллар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Вилоят бўйича	2331,6	2948,3	3706,4	4368,2	5529,1	7458,9	8121,7	10647,3	13968,9	22625	25203,6
Наманган Шаҳри	685,8	911,3	1057,0	1055,9	1256,5	2230,8	2291,8	2634,0	3514,3	3849,1	2269,1
Мингбулок Тумани	39,9	49,9	60,3	73,5	124,1	221,2	254,7	261,2	298,3	520,6	4309,6
Косонсой Тумани	120,0	107,0	122,0	188,5	277,1	442,4	533,6	701,2	1050,4	1424,5	3138,8
Наманган Тумани	249,0	281,2	507,0	603,0	712,0	812,5	1383,5	1931,7	3064,4	3850,3	1461,3
Норин Тумани	49,7	46,3	217,2	279,8	307,9	328,4	314,8	393,1	447,2	1677,1	5127,7

Поп Тумани	51,9	146,6	230,6	251,1	312,6	404,6	406,1	510,6	591,5	1086, 0	577,3
Туракурған Тумани	77,6	46,0	172,5	210,1	342,6	499,0	598,9	1436, 0	1594, 2	2653, 2	1276, 6
Уйчи Тумани	108,7	166,3	150,2	272,2	467,1	419,3	479,2	539,1	750,2	2485, 5	1508, 8
Учкурған Тумани	628,1	726,8	678,1	729,0	857,5	833,2	760,4	959,4	1259, 7	3012, 1	1084, 2
Чортоқ Тумани	119,9	79,2	98,4	122,5	189,0	386,1	396,5	362,0	358,9	579,7	2079, 8
Чуст Тумани	100,4	143,9	166,6	278,9	307,5	296,2	408,3	560,5	636,4	891,6	861,6
Янгикурған Тумани	100,6	243,8	246,5	303,7	375,2	585,2	293,9	358,5	403,4	595,3	1508, 8

Жадвал Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тузилган.

1-жадвалда берилган истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқаришининг ривожланишига эътибор қаратадиган бўлсак, бу ерда 2010-2020 йиллар оралиғида маҳсулот ишлаб чиқаришини йилдан йилга ортиб борганлигини кўриш мумкин. Масалан 2010 йилда Норин туманида аҳоли жон бошига 49,7минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлса, 2020 йилга келиб 5127,7минг сўм миқдорида истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқарилган. Ўтган сўнгги ўн йил ичида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 11 мартага кўпайган. Бирок, вилоят ички ҳудудлари истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича турлича улушга эга. Айрим ҳудудлар (Наманган, Учқўрган) катта салмоққа эга бўлса, айрим ҳудудлар эса аксинча, жуда ҳам кам истеъмол маҳсулоти ишлаб чиқариши ҳажмига эга (Мингбулоқ).

Наманган вилоятида туманлар миқёсида аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг уствор йўналишларини ўрганишда, иқтисодий оптимал моделлаштиришда ўтказилган синовлар асосида тўпланган маълумотлар бўйича тузилган эмпирик формулалардан фойдаланилади. Эмпирик формулаларни ҳосил қилишнинг энг самарали усулларида бири – бу энг кичик квадратлар (ЭКК) усулидир.

МУҲОКАМА

Ўтказилган n та кузатувлар натижасида x нинг кетма-кет x_1, x_2, \dots, x_n қийматлари ҳосил қилинган. Ушбу кузатувларда y нинг ҳам мос y_1, y_2, \dots, y_n қийматлари топилган. Агар ушбу қийматлардан тузилган нуқталар $M_1(x_1, y_1)$,

$M_2(x_2, y_2), \dots, M_n(x_n, y_n)$ текисликда координаталар тизимида бирорта чизик атрофида тарқалган бўлса, унда апроксимацияланувчи функция сифатида даражали кўпхад $y = a_0 + a_1x + a_2x^2 + a_3x^3 \dots + a_nx^n$ ни олиш мумкин. Бунда фақатгина $a_0, a_1, a_2, a_3, \dots$ ва a_n лар ҳозирча номаълум параметрлар. Ушбу функционал боғланишдаги $a_0, a_1, a_2, a_3, \dots$ ва a_n параметрлар қийматларини топиш учун нормал тенгламалар системасидан фойдалананилади. Аниқланган тенгламалар системаси асосида Наманган вилоятида туманлар миқёсида аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг устивор йўналишларини иқтисодий математик усуллардан фойдаланган ҳолда 2010-2020 йиллардаги Наманган вилоятида истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми бўйича статистик маълумотлар динамикасини илмий жиҳатдан эконометрик таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир.

$$Y \text{ маҳсулот ҳажми} = -1,8261x^6 + 61,858x^5 - 803,65x^4 + 5061,8x^3 - 15885,0x^2 + 23539,10x - 9721,2; (1)$$

Бу ерда: Y маҳсулот ҳажми – Наманган вилоятида истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми; t – вақт (йиллар). Бунда аниқланган модель графиги билан ҳақиқатда Наманган вилоятида истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг графиги ўзгаришини таққослаш мумкин бўлиб, иқтисодий таҳлил орқали кўринмаган айрим четланишларни кузатиш имконияти пайдо бўлади ва бу ўз-ўзидан илмий асосланган қарорлар чиқаришга ёрдам беради (1-расм).

Энди ҳосил қилинган математик моделлар асосида истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг керакли йилларгача прогноз қилиш имконияти пайдо бўлади (2-жадвал).

2-жадвал

Эконометрик модель натижаларининг таққослама жадвали

Наманган Вилояти	$Y = -1,8261x^6 + 61,858x^5 - 803,65x^4 + 5061,8x^3 - 15885,0x^2 + 23539,10x - 9721,2;$	$R^2 = 0,9965$
Наманган Шаҳри	$y = 0,5149x^6 - 15,833x^5 + 184,27x^4 - 1001,8x^3 + 2531,2x^2 - 2275,1x + 624,23$	$R^2 = 0,9889$
Мингбулок Тумани	$y = 0,0722x^6 - 2,205x^5 + 25,657x^4 - 142,19x^3 + 388,41x^2 - 470,99x + 218,16$	$R^2 = 0,9966$
Косонсой Тумани	$y = 0,042x^6 - 0,9033x^5 + 6,641x^4 - 18,416x^3 + 25,453x^2 - 33,297x + 140,23$	$R^2 = 0,999$
Наманган Тумани	$y = 0,4076x^6 - 12,71x^5 + 156,44x^4 - 948,14x^3 + 2915,3x^2 - 4067,1x + 2206,6$	$R^2 = 0,9982$
Норин Тумани	$y = -0,0136x^6 + 0,4193x^5 - 5,1015x^4 + 30,867x^3 - 95,037x^2 + 134,11x - 55,811$	$R^2 = 0,9962$
Поп Тумани	$y = -0,018x^6 + 0,4941x^5 - 5,2812x^4 + 28,133x^3 - 78,473x^2 + 103,73x - 0,0333$	$R^2 = 0,9241$
Турақурган Тумани	$y = 0,0262x^6 - 0,7611x^5 + 8,6742x^4 - 49,346x^3 + 147,48x^2 - 218,46x + 134,48$	$R^2 = 0,9951$
Уйчи Тумани	$y = -0,014x^6 + 0,3922x^5 - 4,1031x^4 + 19,652x^3 - 41,329x^2 + 27,45x + 16,544$	$R^2 = 0,9589$
Учқурган Тумани	$y = -0,0632x^6 + 1,9419x^5 - 23,581x^4 + 143,96x^3 - 458,34x^2 + 717,73x - 335,83$	$R^2 = 0,9957$
Чортоқ Тумани	$y = -0,0285x^6 + 0,8557x^5 - 9,98x^4 + 57,388x^3 - 167,97x^2 + 229,26x - 96,522$	$R^2 = 0,9906$
Чуст Тумани	$y = -0,0137x^6 + 0,3769x^5 - 4,013x^4 + 20,902x^3 - 53,688x^2 + 60,02x - 13,978$	$R^2 = 0,996$
Янгиқурган Тумани	$y = 0,0876x^6 - 2,6422x^5 + 30,889x^4 - 175,87x^3 + 501,24x^2 - 643,99x + 300,14$	$R^2 = 0,8809$

Энди ҳосил қилинган математик моделлар асосида истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг керакли йилларгача прогноз қилиш имконияти пайдо бўлади, иқтисодий район ва унинг ҳудудий таркиби бўйича керакли йилларгача бўлган прогноз кўрсаткичлари аниқланди

ХУЛОСА

Вилоятда истеъмол товарлари аҳоли жон бошига истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ривожлантиришга қаратилган зарурий чоралар сифатида самарали технологияларни ишлаб чиқиш масаласига етарлича эътибор қаратилиши долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. Жумладан, мамлакатда истеъмол маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва унинг бозорини ривожлантириш, унда самарали маркетинг воситаларини қўллаш, бозор конъюнктурасини баҳолаб борувчи тизимни йўлга қўйиш, ички истеъмол бозори бўйича тадбиркорлик субъектларига ахборот хизматларини кўрсатувчи янги хизмат турларини кўпайтириш мақсадга мувофиқ. Таҳлиллардан маълум бўлмоқдаки, чакана савдо корхоналарининг майдон жиҳатидан йириклашиб бориши, истеъмол товарлари бозорини ривожланишининг асосий хусусиятларидан бири ҳисобланади. Чакана савдо корхоналарининг йириклашуви эса аҳолига замонавий чакана савдо хизматлари кўрсатишнинг асосий меъзонидир. Бу ҳолатлар вилоятларда йирик супермаркетларни кўпайтириш, чакана савдо шахобчаларини туманлар ва қишлоқлар бўйича тақсимланиши ижобий ҳал этиш лозимлигини келтириб чиқармоқда. Ушбу ҳолат аҳолини истеъмол товарлари билан самарали таъминланиш, савдо маданиятини янада оширишга имкон беради. Республика ҳамда вилоятлар миқёсида уюшган савдони ривожлантиришга қаратилган махсус ҳудудий дастурни ишлаб чиқиш орқали истеъмол маҳсулотлари ва уларнинг бозорини ривожланишига эришиш лозим.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Тошкент. 2018 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. 2010-2020. Тошкент-2019. – Б.170. (Annual statistical collection of the Republic of Uzbekistan. 2010-2020. Tashkent-2020. – P. 170).
3. Абдиназарова Х.О. Фарғона иқтисодий районидаги кимё саноати корхоналарининг ривожланишини социологик усуллар ёрдамида ўрганиш тажрибаси // Ўзбекистон География жамияти ахбороти, 57 – жилд. – Т, 2020. –Б. 153-158. (Abdinazarova H.O. Experience in studying the development of chemical

industry enterprises in the Fergana economic region using sociological methods // Information of the Geographical Society of Uzbekistan, Volume 57. - T., 2020. – P. 153-158)

4. Abdinazarova X.O. [Geographic approach to the development of the network of chemical industry of Uzbekistan](#). Экономика и социум. Электронное периодическое издание Россия, г. Саратов 2020. №9(76). –P 3-7.

5. Ваухонов В.Т. Ўзбекистон Республикасида саноат иқтисодиётига киритилаётган инвестицияларнинг эконометрик таҳлили. // Development Prospects of Economic Cooperation Between Republic of Uzbekistan and People's Republic of China «International scientific-practical conference Tashkent, april 22». Printed: Xinjian Education Press. – China, 2016. – P. 196-199.

6. Хабибуллаев И., Уринов Р. ва бошқ.Эконометрика. Ўқув қўлланма - Т.: Университет, 2019. (Xabibullayev I., Urinov R. and others.Econometrika. Study guide - T.: University, 2019.).

7. Махмудов Н. Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни прогноз қилиш. Ўқув қўлланма. – Т.: «Иқтисодиёт», 2012. (Makhmudov N. Forecasting socio-economic processes. Study guide. - T.: «Economy», 2012.)

8. Соатов Н.М. Статистика.. – Т.: «Тиббиёт», 2003. (Soatov N.M.. - Т.: «Economy», 2003.)

Интернет манбалари:

1. Ўзбекистон Республикаси статистик маълумотлари. <http://stat.uz/>.
2. Наманган вилояти статистик маълумотлари. <http://namstat.uz/>.
3. <https://fayllar.org/eng-kichik-kvadratlar-usuli.html>.